

NÁRODNÍ
MUZEUM

Folklor 20. století

NEPRODEJNÉ

20 dotkni se!
století!

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Folklor 20. století

Doprovodný výukový materiál
vysvětlující základní žánry folkloru 20. století

Jan Pohunek, Adam Votruba, Petr Janeček

Jan Pohunek, Adam Votruba, Petr Janeček

Folklor 20. století

**Doprovodný výukový materiál vysvětlující základní žánry
folkloru 20. století**

Vydalo Národní muzeum 2014

Redakce: Luděk Liška

Obálka a grafická úprava: AGAMA® poly-grafický ateliér, s.r.o., Praha

Vytiskl:

2014

1. vydání

ISBN 978-80-7036-411-6

Folklor 20. století

Doprovodný výukový materiál vysvětlující základní žánry folkloru 20. století

Slovo „folklor“ si většinou spojujeme s projevy tradiční venkovské společnosti – s lidovými písněmi a tanci, výročními zvyky a obyčeji, pohádkami a pověstmi o dracích, trpaslících a strašidlech. Opomineme-li udržované (někdy trochu uměle) lidové slavnosti a knížky pro děti, může se zdát, že tyto jevy a příběhy nemají v moderní, městské společnosti, která ve 20. století převažovala, místo.

Folklor ale ve skutečnosti není vázán jen na tradiční prostředí; je neoddělitelnou součástí lidské společnosti. Jeho žánry a podoba se sice mohou proměňovat, ale jako fenomén zůstává jedním z důležitých způsobů komunikace. Často navíc tvoří protiklad k „oficiální“ kultuře vytvářené školami a dalšími pedagogickými a kulturními institucemi, literaturou, masovými komunikačními médii. Společně sdílené příběhy, zvyky i způsoby uměleckého vyjádření pomáhají vytvářet a udržovat identitu různých sociálních a etnických skupin, odlišných generací, regionů i zájmových skupin. Během 20. století – s jeho dramatickými konflikty a totalitními režimy, které se snažily držet si monopol na jednu jedinou úředně schválenou pravdu –, vystoupila, více než jindy v historii, do popředí i role vtipů, pověstí, fám a dalších folklorních žánrů, jež na společenské změny reagovaly po svém. Snažíme-li se tuto dobu pochopit, může nám k porozumění tomu, jak vnímali svět obyčejní lidé, napomoci právě studium dobové lidové slovesnosti. Často tak dospějeme k odlišnému obrazu skutečnosti, než jaký bychom získali jen ze studia novin, rozhlasových nahrávek, televizních záznamů a politických projevů.

Následující slovníček představuje na vybraných příkladech významné žánry moderní lidové slovesnosti a další příbuzné jevy. Další příklady naleznete ve webové antologii folkloru 20. století, která je k dispozici na www.dvacatestoleti.eu, ...a jistě i ve svém okolí.

Dětský folklor

Dětský folklor je zároveň velmi starý i velmi nový. Mnohé říkanky, hry, vtipy, hádanky a popěvky oblíbené současnými dětmi byly v nějaké podobě zaznamenány už v 19. století, nebo dokonce už ve středověku, zároveň ale silně podléhají módním vlivům. Do říkadel a básniček průběžně pronikají postavy z populární kultury (Vinnetou, Sandokan, Harry Potter), napodobování kamarádů a spolužáků vede k propojení dětských her a sběratelství prestižních předmětů (angličáky, céčka, panenky, komerčně vydávané karetní hry). Dětský folklor se vyskytuje jak v prostředí neformálním, například v partě kamarádů, tak i ve výchovných institucích, tedy ve školách a různých oddílech.

*Sovětský mužici
vypustili družici
Lajka volá „SOS,
ať tu chčípne jinéj pes!“*

(Votruba 2009, 136)

*Prší, prší, jen se leje,
Vinnetou se z okna směje,
Inčuču na dvorku
opravuje motorku.*

(Votruba 2009, s. 84)

K dospívání nedílně patří také poznávání a testování společenských hranic. U menších dětí se projevuje především v podobě škádlivých a provokujících říkanek či žertů, které se dotýkají témat považovaných dospělými za vulgární. U dívek je zvláště oblíbené „vyvolávání duchů“, spiritistické seance provozované především na školách v přírodě a letních táborech. Starší mládež se zase vůči generaci svých rodičů a socializační roli školy vymezuje například příklonem k hudebním a jiným subkulturám, které jí umožní vytvořit si vlastní alternativní svět v kolektivu vrstevníků, nebo činnostmi jako je navštěvování „strašidelných“ míst spojené s překonáváním vlastních obav i oficiálních zákazů nebo divoké mejdany, o nichž se pak tradují zveličené historky.

Když mi bylo asi deset let, nechali nás s o dva roky starší kamarádkou rodiče samotné doma, abychom se vzájemně pohlížely. Kamarádka mi začala vyprávět, co slyšela ve škole o vyvolávání ducha Boženy Němcové. Jedné holce na vedlejší základní škole údajně kdysi po tom, co byla vyvolána, vyškrábala oči. Rozhodly jsme se proto vyzkoušet, zda to funguje.

Z roztržené poloviny papíru formátu A4 jsme vyrobily papírové schůdky, které se podle mojí kamarádky měly přistavit k zrcadlu, aby po nich mohla Božena Němcová vystoupit ze zrcadla do pokoje. Zavřeli jsme se v koupelně, zapálily jsme svíčku, přistavěly schůdky, a vyvolávaly. Nestalo se ale vůbec nic. I tak jsme byly pěkně vystrašené a pro jistotu rozsvítily všechna světla v bytě, která jsme nechala rozsvícená až do doby, než se naši rodiče vrátili domů.

Do dneška jsem nepochopila, proč by měla zrovna Božena Němcová být zlý duch a vyškrabávat oči. Někdo mi kdysi říkal, že měla těžký život a chce se pomstít, i tak to ale nedává moc smysl.

(ze současného sběru, Brno 2013)

Na jednom sídlišti v Ostravě se nachází vysoká studentská kolej, kde jednou v zimě dlouho do noci probíhala hlučná oslava narozenin. Okolní obyvatelé oslavu asi do půlnoci tolerovali, ale když hluk nepřestal, nakonec zavolali policii.

Privolaná policejní hlídka našla na sněhu před kolejí překvapení - velkou kartónovou krabici, na které byl nápis fixou „MISE NA MARS“. Když ji otevřeli, vylezl z ní potlučený, opilý, ale evidentně rozjařený student celý zabalený v alobalu.

Policisté na nic nečekali a vnikli do kolejje. V jedenáctém patře našli rozdávěnou studentskou společnost, která už dávala dohromady druhou krabici s nápisem ZÁCHRANNÁ MISE. Šokovaným policistům vysvětlila, že selhalo rádiové spojení s první misí a že se proto za ní chystali vyslat dalšího kosmonauta!

(ze současného sběru, Karviná 2013)

Domácí umění

V tradiční lidové kultuře mívaly hmotné, podomácku vyráběné předměty poměrně jednotný styl, který obvykle vyplýval z regionální a etnické příslušnosti tvůrce a z jeho společenského postavení. V muzejních sbírkách proto můžeme snadno rozlišit třeba předměty z Chodska od předmětů z Valašska. Ve 20. století byla domácí výroba nahrazena masovou průmyslovou produkcí, jež byla v socialistickém hospodářství pro malé množství podniků, které si mohly „konkurovat“, o poznání unifikovanější.

To ale neznamená, že by domácí výroba zcela zmizela. Touha tvořit a vyzdobit si vlastní obydlí po svém nabrala v období od 60. do 80. let novou podobu, dnes nazývanou „domácí umění“. Z hlediska kritiků umění šlo zpravidla o kýč; tvůrce domácího umění ale takové hodnocení nezajímalo, tvořili pro radost a nesnažili se proniknout do uměleckých kruhů. Dodnes se v soukromých bytech či chatových osadách můžeme setkat třeba s obrazy vypalovanými pájkou do dřeva či vytvářenými z ohýbaného drátu, kovovými ploty s motivy z říše zvířat a pohádek dozdobenými samorosty, soškami postaviček z večerníčků, dekorativními svícny a věšáky, výšivkami, vyřezávanými poličkami, pomalovanými stínítky na lampu a mnoha dalšími projevy amatérské kreativity.

Rok 1989 znamenal i ústup domácího umění. Artefakty vyráběné na koleně nahradila prestižnější a neméně pestrá komerční produkce. Přesto ale domácí dekorativní tvorba existuje dodnes.

Francouzský badatel Jean-Noël Kapferer, který se dlouhodobě zabýval studiem fám, označoval fámu jako „nejstarší médium“. Šeptanda je skutečně velice rychlým, ale krajně nepřesným způsobem přenosu informací. Daří se jí zejména v dobách, kdy se oficiálnímu zpravodajství nedá věřit. Mezi folklorní žánry můžeme fámu zařadit právě z těch důvodů, z nichž je i málo spolehlivá: ústní přenos, značná tendence se během šíření proměňovat a anonymita. Fámy mohou sice nějakou konkrétní zprávu zprostředkovat, často ale bývají zcela smyšlené a odrážejí kolektivní představy spojené s nějakým stereotypizovaným zdrojem obav - mohou tak být namířeny třeba proti cizincům, menšinám, významným obchodním řetězcům nebo proti vládě. Cílem fámy se stávají především instituce a osoby obecně známé, například v případě fám o jedech obsažených v potravinách mají vyprávění tendenci „přeskakovat“ na sortiment nejvýznamnější firmy na trhu.

Ve 20. století šeptanda uváděla „na pravou míru“ propagandu totalitních režimů, ale populárních fám a předsudků využívali i samotné autoritativní režimy - třeba v případě pronásledování Židů. Navzdory tomu, že je fáma folklorním žánrem, proniká mnohdy úspěšně také do médií, zvláště pokud nejsou redaktoři příliš pečliví, nebo když fáma odpovídá jejich světonázoru. S rozvojem nových elektronických médií se staly značně populárními také varovné či „výherní“ řetězové dopisy, vžilo se pro označení „hoaxy“ (z anglického *hoax* - podvod, mystifikace, fáma).

Hranice mezi fámou a moderní pověstí není příliš ostrá, například vyprávění o Pérákovi za druhé světové války měla zpočátku podobu poplašné fámy o nebezpečném přízraku. Ovšem v příbězích, v nichž se stal symbolem odporu vůči nacistům, můžeme jeho kousky už považovat spíše za pověsti.

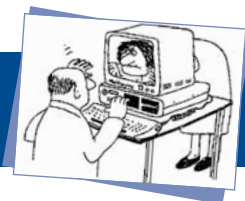
Nelze jmenovat jediného velitele holandské armády, o kterém by fámy alespoň jednou netvrdily, že padnul. Kolem silnic, po kterých měla pochodovat naše vojska, byl spatřen jedovatý plyn. Pokud jste někde našli čokoládu, musela být zničena, protože byla určitě otrávená. V našich granátech měl být písek místo střelného prachu a tvrdilo se, že pevnostní kasematy se zřítily hned po prvním zásahu, protože beton nestál za nic.

(ze vzpomínek holandského vojáka z druhé světové války; Hayward 2009)

O Pérákovi se vyprávělo za Protektorátu. Nějak koncem války. On skákal na pérech a strašil lidi. Vždycky odněkud vyskočil. Dost se o něm tenkrát mluvilo. Prej byl někde u Rajský zahrady, v těch ulicích nad Wilsonovým nádražím. Já jsem se teda dost bála, když jsem chodila na noční a pak jsem se vracela domů ve dvě v noci. Vždycky jsem chodila prostředkem ulice, ale nikdy jsem tam nikoho neviděla. A přitom tenkrát se tak nepřepadalo, protože Němci za všechno stříleli. Nevím teda, kdo by mohl něco takového dělat. Možná to byla jenom taková legenda.

(k době druhé světové války, Votruba 2013, s. 84)

Folklor na internetu

Internet a ostatní počítačové sítě představují specifické médium, v kterém se objevuje jak převzatá ústní slovesnost, tak i nové žánry typické jen pro toto prostředí. Jednotlivé příběhy a motivy mohou být publikovány na statických webových stránkách – ty mají blízko k tištěným médiím, dále v emailech, na sociálních sítích či ve veřejných a soukromých diskuzích probíhajících v reálném čase – ty se zase svou spontánností blíží ústnímu projevu. Jednotlivé texty se prostřednictvím internetu mohou rychle rozšířit po celém světě, a přestože je technologie umožňuje kopírovat beze změny nebo vyhledat jejich původ, při bližším pátrání se často ukáže, že byl ten který příběh mnohokrát pozměněn a jeho skutečný autor není znám.

Dnešnímu internetovému folkloru předcházely jevy jako řetězové dopisy, dále „faxlore“ a „xeroxlore“ – převážně humorné texty a obrázky šířené prostřednictvím prvních kancelářských kopírek nebo i profesní slang a humor prvních programátorů a techniků v IT. Během 90. let 20. století, kdy se využívání internetu stalo masovou záležitostí, začal toto prostředí čím dál více ovlivňovat zbytek společnosti a dnes už v něm zastoupeny prakticky všechny společenské vrstvy a subkultury. Jednotlivé virtuální komunity sdružující se na základě společných zájmů mívají svůj vlastní žargon (často využívající emotikony či zkratky) a specifický, někdy obtížně srozumitelný humor. Velká část legračních obrázků a fotomontáží, poplašných zpráv, amatérských her, slangových termínů a řetězových dopisů původem z internetu se ale už stala zcela masovou záležitostí. Nejčastěji se vyskytují nejrůznější varování před zcela smyšlenými bezpečnostními a zdravotními riziky, domnělými nebezpečnými přísadami nebo účinky potravin a údajnými vadami běžného spotřebního zboží. Populární jsou také výstrahy před „novými“ triky nejrůznějších. Některé z nich pracují s osvědčenými xenofobními a rasistickými stereotypy a berou si na mušku především Romy a Vietnamce, jiné zřejmě vznikají jako nechtěný vedlejší následek konkurenčního boje o zákazníka mezi nadnárodními řetězci.

Varování - jestli se Vám stane, že za jízdy v noci Vám někdo hodí vejce na přední sklo, hlavně nepouštějte stěrače, ani nestříkejte vodu!!! Na skle by se vytvořila hustá mléčná neprůhledná hmota a už byste vůbec nic neviděli. Byli byste nuceni zastavit a s velkou pravděpodobností byste byli okamžitě okradeni!!! Tedy žádné stěrače, žádná voda, ale odjet co nejdál od místa „nehody“, pokud možno na místo bezpečné a osvětlené. Jde o nejnovější techniku, kterou si vymysleli šikovní zloději. Tento text jsem dostal od velmi dobrého zdroje. Pošlete prosím dál tuto zprávu.

(ze současného sběru na internetu, 2012)

Milé kamarádky, přítelkyně...

Zvažovala jsem, jestli mám tento mail posílat, ale třeba tím pomůžete i ostatním ženám...

Můj bratranec z Hlučínska má kolegu v práci, který teď zažil se svou manželkou těžké trauma. Šli nakupovat do Ostravy Poruby, procházeli se po Lenince a jeho žena si ještě chtěla koupit nějakou maličkost u tamějších Vietnamců (mají tam prý více obchodů vedle sebe). Řekla mu, ať počká venku, že bude hned zpátky. Už se stmívalo, tak manžel trpělivě čekal. Když se po 10 minutách žena nevracela, šel k tomu obchodu a narazil do Vietnamce, který ho odstrčil, že už zavírají. Ten manžel na něj zvýšil hlas, že je tam přece jeho žena, ať ho okamžitě vpustí dovnitř. Vietnamec nereagoval a prudce ho odstrčil, zabouchl dveře a zamknul. Manžel okamžitě volal policii. Strašně se vylekal, když po 5 minutách od telefonátu přijelo velké policejní auto, ze kterého vyskočilo několik maskovaných ozbrojených policistů v kuklách. Najednou zjišťoval, že se nejedná o žádný obyčejný zásah. Když vtrhli dovnitř, našli jeho manželku ukrytou ve skříni s kolíkem v puse a celou svázanou. Byla v těžkém šoku. Venku ji policajti sdělili, že se stala obětí nebezpečné severomoravské mafie, která obchoduje s lidskými orgány. Ženy jsou pro ně snadnější kořisti, proto jich v poslední době několik zmizelo... Už několik let rozplétají kriminalisté jejich gang, záměrně se o této mafii nedozvíme z médií, protože policii chybí informace ještě o několika dalších mafích, které s nimi úzce spolupracují. Když nám to bratranec vyprávěl, třepal se mu hlas, je to příběh manželky jeho blízkého kolegy – kamaráda. Prosím, dávejte na sebe pozor, ujišťujte se, jestli je v obchodu s vámi více lidí. Nechci vás tímto mailem děsit, jen cítím potřebu takové věci sdílet, protože tohle je skutečný listopadový příběh z Ostravy Poruby... Moc vás všechny zdravím a opatrujte se...

(ze současného sběru na internetu, 2013)

Modlitba linuxáka: „Svatý Tučňáku náš, jenž jsi na desktopench, posvěť se výhody tvé, přijď úžasnost tvá jak u nás, tak na serverech. Kodek náš vezdejší dej nám dnes a odpusť nám, když sem tam hackneme nějakou tu lamu, jakož i my odpouštíme, když někdo nestihne upgradovat. A neuvedň nás v MacOS, ale zbav nás od Windows. Ve jménu rms, Linuse a Svatého Tučňáka, enter.“

(ze současného sběru)

Konspirační teorie

Konspirační teorie nejsou ničím novým. Už v dřívějších stoletích kolovaly propracované představy o spiknutích jezuitů, zednářů, Židů, rádců panovníka či jiných skupin, které se údajně pokoušely uchvátit vládu nad světem nebo zatajit nějakou důležitou událost, například zrušení nevolnictví. Dějinné zvraty 20. století popularitě konspiračních teorií napomohly: tyto příběhy totiž přinášejí snadné vysvětlení komplikovaných dějů a poskytují tomu, kdo jim uvěří, pocit, že je členem výjimečné skupiny lidí, kteří vědí, „jak to doopravdy je“.

Typická konspirační teorie se buď zabývá pozadím nějaké události (například atentátu na amerického prezidenta Kennedyho) a poskytuje její alternativní vysvětlení, nebo vytváří jakýsi „konspirační mýtus“ - snaží vysvětlit stav světa jako celku. Ze širokého

spektra dostupných informací interpreti a autoři konspiračních teorií obvykle vybírají jen ty, jež se jim do tohoto obrazu světa hodí, a mnohdy je přebírají od jiných autorů konspiračních teorií. Může tak docházet k vytváření alternativní názorové scény: kolem jednoho komplexu konspiračních teorií se sdružují například zájemci o UFO („Vláda se baví s mimozemšťany a tají to, protože svět na to není připraven.“) či extremisté („Světů vládnou Židé a vymysleli si nacistické vyhlazovací tábory, aby očernili třetí říši!“).

Zejména v tématech, která se týkají etnických menšin či zdraví, se konspirační teorie blíží fámám. Tam, kde fáma podává jednoduchou informaci („Fluoridace vody je zdraví škodlivá!“), nabírá konspirační teorie obvykle nějaké složitější „vysvětlení“ blízké nějakému světónázoru („Je to plán iluminátů/komunistů/kapitalistů/medicínských firem, jak ovlivnit naše zdraví / vydělat peníze / otupit naši svobodnou vůli / zbavit se přebytečného chemického odpadu.“).

Významný slovenský politik a jeden z tvůrců Československé republiky Milan Rastislav Štefánik nezahynul v roce 1919 v Bratislavě při leteckém neštěstí, když se vracel ze zahraničí budovat nový stát. Jeho letadlo bylo sestřeleno na příkaz českých politiků z okolí Hradu (především T. G. Masaryka a Edvarda Beneše), tak aby v novém státě Slováci nezískali větší prostor, který by jim Štefánik určitě dokázal vydobýt.

Z Bratislavského hradu byly v okamžiku jeho přiletu vypáleny čestné salvy ze čtyř děl - dvě z nich obsluhovaly slovenští vojáci a dvě čeští. Existují dobře utajené výpovědi očitých svědků, kteří viděli, že místo slepých nábojů byla děla tajně nabita ostrými. Když náboje zasáhly letadlo, slovenští vojáci tomu šokovaně přihlíželi, zatímco ti čeští se radovali a křičeli: „A dostal jí!“

(ze současného sběru, Praha 2013)

Podívejme se na sametovou revoluci trochu reálnou optikou - opravdu 10 tisíc studentů rozdrtilo zločinecký režim pouhým cinkáním klíčů v ulicích Prahy? Když se na chvíli oprostíme od toho, co nám vtloukají média a hodné paní učitelky do hlav, vidíme, že je to celé pěkný nesmysl. Komunistický režim nepadl díky studentům, komunisté si sami moc dobře uvědomili, že v Československu končí, hlavně díky dění v sousedních státech, a proto se zástupci studentů sjednali dohodu v následujícím duchu: komunisté se vzdají moci, ale nový režim je nebude trestat. Oficiálně byla tato dohoda pojmenována jako „Tlustá čára za minulostí“. V praxi to znamenalo, že komunisté skutečně nebyli potrestáni, byl jim ponechán veškerý nakradený majetek, zůstali ve vysokých funkcích a mnozí se podílejí na vládě dodnes.

(ze současného sběru)

Lidová píseň a poezie

Tradiční lidová píseň bez známého autora, integrální součástí lidové kultury, ve 20. století ustoupila a má dnes pro většinu lidí pečeť něčeho krásného a autentického, ale poněkud archaického. Přesto se ale nadále můžeme setkat s hudebními projevy, které vznikaly během 20. století a jež je možné označit za ryzí folklor. Patří sem například popěvky vojáků bojujících ve světových válkách, dětské písničky či parodické, košilaté a „aktualizované“ písně kreativně přetvářející své starší verze. Proces variace a anonymizace, který je pro folklor typický, prodělávají také některé populární písně, které se zpívají třeba u táborových ohňů a jejichž původní autor už je znám jen hrstce muzikologů.

Od písně je blízko i k poezii, která nemá hudební složku. I zde převažují v moderním folkloru hlavně útvary satirické, provokativní či bezstarostně humorné.

*Nad Berlínem, pod Berlínem
Hitler se pase
vem, Rusáčku, vem flintičku,
zastřel to prase.*

*Já to prase nezastřelím,
já to prase znám
Je to Hitler z velké říše,
von tam chcípne sám.*

(z doby druhé světové války; Votruba - Horáková - Kadlecová - Maxová - Pleskotová 2010, s.133)

*Ach synku, synku,
doma-li jsi,
Arbeitsamt se ptá,
makal-li jsi.*

*A ten kdo je nemá,
ten musí žrát Sanu.*

*Kdo má v ruksaku,
pozávanu z pracáku,
ten se nesměje,
a od plic zakleje...*

*Čtyry páry bílejších kobyl,
Mussolini hovno dobyl,
a s tím našim Hitlerem
taky všeho proserem.*

*Ten kdo má peníze,
ten má sádla vanu.*

*My jsme byli před tím švindlem,
budeme i po něm,
i kdyby nás chtěli čtvrtit,
nebo vláčet kolem.*

(písněvé parodie z druhé světové války; Nejedlý 2013, ss. 303-304)

Nápisový folklor

Nápisy na zdech jsou známy už ze starověkých Pompejí. Nápisový folklor, ať už se nacházel ve starověkých lázních, vojenských vagónech první světové války, zdech a plotech v politicky vypjatých letech 1968 a 1989 nebo na záchodcích na Hlavním nádraží, byl vždy poměrně přímočarý, leckdy vulgární a téměř vždy anonymní. Spektrum informací, které se autoři nápisů na zdech snaží sdělit, je ale neobyčejně široké a mnohdy jsou na nich zachyceny názory, které jinak než anonymně vyjádřit nejde. Můžeme se tak setkat například s vulgárními kresbičkami, poloanonymními seznamovacími inzeráty, dětskými vzkazy, projevy politického protestu, žertovnými říkankami psanými čistě pro radost, amatérským výtvarným uměním nebo zvláštními fenomény, jako jsou graffiti či třeba značky zločineckých gangů.

Z vědeckého hlediska je nápisový folklor zajímavý také tím, že nežije jen v ústním podání, ale může se zachovat po delší dobu a stát se dokladem své epochy. Někdy jde o ojedinelé výkřiky, jindy se ale motiv nebo výrok mohou stát tak populárními, že vstoupí do obecného povědomí. U nás jsou v tomto ohledu pozoruhodné například nápis „Servít je vůl“, jenž se původně týkal neoblíbeného prof. Radima Servíta z ČVUT (1921-1984) a který je dodnes možné nalézt po celém světě, nebo kresby ježka v kleci a další nápisy inspirované romány Jaroslava Foglara, jež příznivci jeho knih dodnes kreslí na místa podobná autorovým Stínadlům.

*Mladá Boleslav! Drahé ženy, milé děti! Vzpomeňte si na tatíky. S Bohem, Boleslavské děti.
Car, ten nikdy nevyhrál, i když vyhrál, prohrál. S Bohem, česká vlasti!*

(nápisy českých vojáků na vagónech odvázejících odvedence z českých zemí na východní frontu za první světové války)

1. Blut und Gut für Kaiser und Vaterland!

(Krev a statky za císaře a vlast!)

2. Tak daleko vám plzeňské nevystačí.

(dialog německých a českých nápisů na vagónech odvázejících odvedence z českých zemí na východní frontu za první světové války)

Televize lže, jako když Rudé právo tiskne.

Jakeši, Jakeši, nemáš flek na pleši. Je to zlý znamení, nic se tu nezmění.

Kterou pohádku čtou na ÚV KSČ nejraději? Obušku z pytle ven!

KSČ = Konec Starých Časů

40 let jsme byli vedeni STRANOU, teď chceme jít ROVNĚ.

Poručíte větru dešti? Dnes už jenom v Bukurešti!

My jsme děti Masaryka, ať si na to národ zvyká.

Český lev: vraťte mi korunu, ta hvězda byla zálohovaná.

Dnešní heslo: předat křeslo!

Heslo: Pustte veslo!

Chraňte komunisty, nebudou!

Chceme změny, ne komedie u mafie!

Bývalý náš disident, asi bude prezident.

Na Hrad chceme Vaška, ne žádnýho šaška!

Havla nejen u holiče, ale i na Hrad!

Kdo se bojí opozice, ten se bojí o pozice.

*Je to k nevíře,
že vidím blanický rytíře,
který zárukou jsou,
že budem mít plný taliře.*

KSC, vrať nám Kčs!

Za Komárka - koruna jak marka!

Nový ministr financí by měl být kardinál Tomášek. Vi, kde je Bůh, a bůhví, kde jsou prachy...

(pouliční nápisy z pražských ulic v listopadu a prosinci 1989, Petráňová 2009)

Soudruhu! Neposer nám mikrofón!

Pryč s diktaturou apartheidu! Spojte dámské a pánské WC!

Tomuhle říkám čistá zed! Bez jedinýho nápisu!

Když tak sedím na míse, připadá mi na mysl, jak asi sral Oráč Přemysl. - Tak jako ty, starej vole, jenomže svobodně a na svůj pole.

(latrinálie - nápisy z veřejných záchodků, Ouředník 2000)

Současná pověst je jedním z nejrozšířenějších žánrů současného folkloru. Často nabírá podobu vyprávění, které může hraničit s fámou - něčeho, co se přihodilo „kamarádovi kamaráda“. Vyznění takového příběhu bývá humorné, varovné nebo mysteriózní, s výraznou pointou. Současné pověsti jsou rozšířeny ve všech společenských vrstvách, některým z nich se ale více daří ve specifických prostředích. Například na studentských kolejích se často setkáme s morbidními příběhy o vrazích číhajících na studentky v jejich pokojích nebo naopak s odlehčenými historkami o tom, jak se někomu podařilo komickým způsobem složit zkoušku, na kterou se vůbec neučil.

Tato vyprávění jsou poměrně univerzální a na jejich obdoby můžeme narazit po celém světě. Neznamená to ale, že by neexistovaly i jedinečné (byť jinými vzory často inspirované) příběhy vztahující se ke konkrétním místům, osobám či dějinným událostem. Pověsti se totiž často stává i zkresené a fantastickými detaily vyšperkované podání skutečné nedávné lokální historie. Můžeme se tak setkat třeba s příběhy o pokladech a mrtvých vojácích zakopaných ustupujícími nacisty, s vyprávěními o „skutečném“ účelu různých bizarních staveb z komunistické éry nebo třeba s duchařskými historkami, jež se měly v době nedávné přihodit kastelánům na hradech.

Babička jedné rodiny byla po válce někam odsunutá (nasazená na práci nebo tak něco), až se dostala do Anglie. A tam už po válce zůstala, zatímco ostatní příbuzní si užívali blahobytu.

Jediné babiččino přání bylo, že chce být pohřbena doma. Umřela a známí z Anglandu přemýšleli, jak ji dostat do Čech. Variantu s transportem rakve zavrhli, takže ji nechali spálit a že pošlou urnu. Aby to nebylo na hranicích nápadný, nasypali popel do velký krabice od pudinku, dali do bedny, přihodili pár čokolád a nějaký svetry (to všechno v rámci nenápadnosti - humanitární pomoc od známých ze Západu) a poslali jako balík. Kromě balíku poslali oněm příbuzným dopis s obsáhlým vysvětlením.

Příbuzní obdrželi balík úplně v pořádku, okomentovali ho slovy „copak, že si na nás vzpomněli, hm, nějaký svetry, si myslí, že tady nemáme hadry, ukaž, bedna pudinku, no to jsme zvědaví, co to bude za zázrak“. Vrazili do pudinku do mlíka, vaří, vaří, nadávají na ty „západácký ksindly, ani houstnout to nechce“, no co, když už do toho dali to mlíko, přisypou české pudink a granko a konečně se to dá aspoň jíst.

A za pár dní přišel ten dopis.

(Janeček 2006, 113)

Brněnské hlavní nádraží a centrum města donedávna spojovala takzvaná Myší díra, úzký a temný průchod, ze kterého dnes zbývá pouhé torzo osazené vietnamskými prodejci.

Na Štědrý den, těsně před půlnocí, v polovině 80. let 20. století na brněnské nádraží přicestovala mladá dívka ze Slovácka. Cestovala za rodinou společně oslavit Vánoce a její vlak měl velké zpoždění. Proto se rozhodla zariskovat a zkrátit si cestu obávanou Myší dírou.

Svého rozhodnutí zalitovala, když si - bohužel pozdě - všimla dvou opilých chuligánů, kteří ji v temném průchodu zastoupili cestu s úmyslem ji napadnout. Zoufalá dívka neměla kam utéct, a tak se jen přitiskla ke zdi, zavřela oči a začala se tiše modlit, tak jak ji to naučila stará babička doma na vesnici.

Když po chvíli oči otevřela, uslyšela na Petrově zvonit zvony zvonící k štedrovečerní mši - a násilníci jako zázrakem zmizeli! Dívka na nic nečekala, vyběhla z Myší díry ven a spěchala do bezpečí k rodině.

Po pár dnech četla v novinách předvolání občanům, zda někdo z nich nebyl svědkem přepadení u brněnského hlavního nádraží. Protože chtěla pomoci dalším potenciálně ohroženým ženám, dostavila se na místní služebnu Veřejné bezpečnosti, kde byla konfrontována s dvojicí jí známých chuligánů. K jejímu překvapení na otázku policistů, proč ji vlastně nakonec nepřepadli, když byla v úzkém prostoru Myší díry sama a bezmocná, odpověděli: „Ale ona tam nebyla sama... Když už jsme po ní šli, objevil se tam vysoký chlap v bílém obleku, který ji držel za ruku, tak jsme se radši zdekovali...“

Dívka byla pak příslušníky důrazně upozorněna, aby o celé věci nikde nehovořila, jelikož je celá věc ještě ve stadiu vyšetřování. Druhý den vědělo o „andělovi z Myší díry“ celé Brno.

(ze současného sběru, Brno 2013)

„Já zase slyšel o satanistech odněkud z Valašska, kterým se zjevoval zelený satan (nebo jiný duch) u televize v obýváku. Rodina včetně dětí řvala hrůzou. Prý to bylo poté, co skupina vykonalá při obřadu lidskou oběť.

Také jsem slyšel o holčičce, kterou rodiče zasvěcovali ďáblu a pak jí svěcená voda způsobovala popáleniny... Věřit? Nevěřit? Rozhodně s tím nebudu experimentovat!“

(současný sběr, Opavsko)

Pověst, kterou jsem poprvé slyšel v roce 1988 a to kupodivu ne na Brdech, ale v pískovcových skalách u České Lípy.

V brdských lesích žije chlap, který se tam skrývá, protože má od ohně znetvořený obličej. Údajně jde o syna hajného, který havaroval ve škodovce, a ta se po nárazu vzňala. Život mu sice zachránili, ale znetvoření ho psychicky poznamenalo a tak utekl pryč od civilizace.

Protože žije v lesích, kde si shání i potravu, je velmi silný a rychle běhá.

Trampové se s ním poprvé setkali na jakémsi potlachu, kdy se ze tmy několikrát za sebou ozvalo „hej, hej, hej“. Dva z nich si mysleli, že jde o volání kamarádů, kteří nemůžou najít jejich kemp, a proto v odpovědi zakřičeli, kde jsou. Dlouho se nic nedělo a tak na volání všichni u ohně zapomněli, až do chvíle, kdy si oba trampové, kteří odpověděli na divné volání, za tmy odsokčili do křoví. Tam na ně vyskočila svalnatá polonahá postava a zmlátila je do bezvědomí. Ostatní trampové, které přivola křik napadených, už přiběhli pozdě.

Během doby se napadení v lesích stupňovala a vždy se tak stalo poté, co někdo odpověděl na volání „hej, hej“. Hejkal, jak mu všichni začali říkat, se už neomezoval jen na noc a byl k slyšení - a bohužel i k vidění - i ve dne. Nikdo nevěděl co s ním, až se stalo, že jeden tramp šel sám lesem a za zády mu Hejkal začal křičet. Strachy nevěděl co dělat, a tak jen upřeně koukal před sebe a mlčel a šel pořád dál. To trvalo několik kilometrů, než došel na kemp k ostatním a kde ho Hejkal nechal být. Postupně se zjistilo, že když na Hejkala člověk nereaguje, tak zůstává jen u svého hejkání a neublíží mu.

Pověst jsem si tehdy zapsal do cancáku, protože se mi moc líbila a vzpomněl jsem si na ni, když jsem četl knihu Střední Brdy od Václava Čilka a kolektivu. V ní je kapitola o brdských lidových pověstech, které sepsala paní Drahomíra Daňkovská a tam jsem našel následovně.

Hejkálek

V noci křičí: „Hej hej...!“ Kdo se mu posmíval, tomu vlétl do týla a celého ho poškrábal. Měl kozi hlavu.

Překvapeně jsem zjistil, že stará lidová pověst z Podbrdska a trampská pověst z dvacátého století mají stejný základ: znetvořená hlava, pokřik „hej“ a napadení toho, kdo na Hejkala (Hejkálka) reagoval (vysmíval se mu). Pouze dnešní doba a dlouhé zimní večery u trampských ohňů k pověsti přidaly novoodobé reálie.

Anebo kdoví? Třeba stále po Brdech běhá Hejkal a volá svoje „hej“. Je proto dobré vědět, jak se při setkání zachovat.

(trampská pověst ze současného sběru s interpretací doplněnou vypravěčem; možná ukázka návaznosti moderního folkloru na tradiční)

Vyprávění ze života

Hranice mezi vyprávěními ze života (včetně memorátů – ústně předávaných vzpomínek) a pověstmi nebo fámami může být někdy neostrá, zejména nejsme-li si jisti důvěryhodností vypravěče. Především v případě různých „latin“ (třeba myslivecké) nebo příliš přehnaných příběhů založených na skutečné historické události může i popis skutečných osobních zážitků přibírat motivy z ostatních folklorních žánrů. S tím, že někdo vydává obecně rozšířenou historku za svou, se lze setkat také například u různých „veselých příběhů z natáčení“ vyprávěných populárními baviči.

Autentická (byť třeba přibarvená a vyšperkovaná) vyprávění ze života je proto možné od pověstí a fám odlišit hlavně tak, že se jedná o individuální a unikátní příběhy. Můžou kolovat v rámci jedné rodiny, kde se předávají z generace na generaci, nebo v kolektivu, který sdílí společné zájmy (například skautský oddíl).

Babí Jarča byla u toho, když pohřbívali Gottwalda. Nesli ho po ulici v otevřený rakvi, a jak měl hlavu podloženou polštářem, tak se mu přitom natrásala a vypadlo to, že škytá. Udělalo se jí z tý představy špatně a musela se přestat dívat.

(rodinná vzpomínka ze současného sběru)

Škádlivky

Vzájemné dobírání se prostřednictvím škádlivých hesel, veršů a popěveků není jen záležitostí dětského folkloru. I dospělí se často nechají zlákat k tomu, že svého oponenta nějak slovně zesměšní, ať už v přátelském duchu, nebo ze vzájemné zášti. Svůj ustálený arzenál provokativních výroků, písní a říkanek mají třeba fanoušci různých sportovních klubů (Sparta x Slavie x Baník), zastánci odlišných politických stran (levice x pravice) nebo občané soupeřících obcí a měst (Praha x Brno, Hradec Králové x Pardubice). Kořeny těchto rivalit někdy sahají desítky let do minulosti, a když se zaměříme na jejich projevy v lidové slovesnosti, zjistíme, že je znaly už generace našich otců či dědečků.

Brno, to je ta poslední obydlená zatáčka před Vídní...

Víte, jaká je nejhezčí stavba v Brně? Výpadočka na Prahu.

Semily, město nemilý.

Te Líšňáci z hrmca pijó, žádnýho se nebojijó, Slatiňáci ze džbána, bojijó se cigána.

Víte, jak poznáte Pražáka? Nijak, on vám to řekne sám.

(ze současného sběru)

Běhají Lanžhočani po kolejích a strojvedoucí na nich řve: „Neběhejte mně tady po trati.“ A Lanžhočani na to: „My nejsme potratí, my sme Lanžhočani.“

Proč mají dvě studni? Jednu mají na studenou a druhou na teplou vodu.

Na světě dřív neexistovaly sprosté slova. Do té doby než vznikl Lanžhot.

Proč si dávají na TV chilli papričku? Aby měli ostřejší obraz.

Jak poznáte Lanžhočáka v ponorce? Když mu zafukáte na okno tak Vám otevře. Jeden Lanžhočan měl koně a chtěl ho naučit nežrat. Až ho to naučil tak mu zkapal.

Lanžhočani na hody postavili máju a chtěli ji změřit. V tom jeden říká: „Proč ste ju nezměřali, když ležela na zemi?“ A druhý říká: „Protože chcem vědět jak je vysoká, ne jak je dlhá.“

Proč mají na nočním stolku sklenku s vodou a jednu sklenku prázdnou? Kdyby v noci dostali nebo nedostali žízeň.

Proč Lanžhočané sedí v červenících před televizi? Sledují vídeňský kanál a tam dávají verbuňk.

Kdyby blbost svítila, tak je Lanžhot osvětlený jak Las Vegas.

Kde vznikl pokémon? V Lanžhotě. Tam, když se narodí dítě, tak se říká: „Po kém on je?“

Proč lanžhotský ženský jezdí na kole v gumákách? Aby nechytly AIDS od šlapek.

(ze současného sběru)

Vtipy

Vtip neboli anekdota v podobě krátkého vyprávění se silnou humornou pointou je jedním z nejrozšířenějších folklorních žánrů moderní doby. Obdobné starší žánry, jako je například humoreska - delší lidová komická povídka, jako by s nástupem hektičtějšího a rychlejšího životního stylu ztratily dech.

Vtipy využívají široké spektrum motivů a vypravěčských postupů. Některé z nich vznikají spontánně a reagují na aktuální společenská a politická témata, jiné kolují po desetky či dokonce stovky let. Vždy si však zachovávají (s výjimkou některých „kameňáků“, tedy absurdních vtipů bez vtipné pointy) stručnost a mají silnou tendenci k aktualizaci a přizpůsobují se novým společenským okolnostem. Obdobná anekdota se s minimem úprav mohla vyprávět třeba o Aloisu Rašínovi, Antonínu Zápotockém i Václavu Klausovi; a dnes třeba o Miloši Zemanovi či Miroslavu Kalouskovi. Jde také o žánr velmi kosmopolitní, vtipy snadno překonávají hranice států i kontinentů. Příkladem mohou být dnes tak populární vtipy o blondýnkách, Somálcích či americkém herci Chucku Norrisovi, které jsou do značné míry produktem moderních komunikačních médií.

Navzdory tomu, že se jedná o lehký žánr, mívá zejména politický vtip svůj satirický, subverzivní osten a obecně platí, že čím se daná politická reprezentace bere vážněji a čím silnější totalitářské sklony má, tím hůře žertování na svůj účet snáší. V některých obdobích, jako u nás byla druhá světová válka nebo 50. léta, mohla být anekdota pronesená v nesprávné společnosti vstupenkou do vězení, nebo dokonce na popraviště.

Když umíral Francjosef, rozdělil své statky mezi příbuzné, jen Karlovi a Zitě neodkazoval ničeho. Když ho na to upozornili, pravil: „Tobě, Karle, odkazují telefon a nočník. Telefon je to jediné, do čeho ještě můžeš mluvit, a nočník, do čeho ještě můžeš něco dělat.“

(z doby první světové války, Obrátil 1999, s. 237)

Přivedl gestapák občana do Pečkova paláce.

„Tohohle jsem zatkl!“ pravil a hodil občana před zapisujícího.

„Proč?“

„Řval; Židé ven a Němci na jejich místa! “

Úředník se zarazil a zeptal se: „Poslyš a neudělal jsi chybu? Tohle, co ten občan křičel, je vlastně naprosto správné - to je naše zásada...“

„Když on to řval na židovském hřbitově!“

(z doby druhé světové války)

Jde Brežněv do nebe a svatý Petr se ho ptá, jestli chce do východního, nebo západního nebe. Brežněv se urazí: „Ty Petre, kurrňa, to je snad jasné ne, vždyť já jsem byl nejvyšším představitelem Sovětského svazu. To je snad jasné, že do východního!“

A Petr na to: „Dobře, dobře, Brežněv, do východního můžeš, ale na snídaně, obědy a večere budeš chodit do západního nebe.“

„A proč prosím tě?“ ptá se udiveně Brežněv.

„Protože kvůli jednomu blbcovi nebudem ve východním nebi vařit.“

(z doby normalizace, současný sběr)

Jednou ráno dospává prezident, soudruh Gustáv Husák, poslední verše vydatného spánku. Zpoza okna se ozve: fuk, fuk, fuk. Nic. Ťuk, fuk, fuk. A slabý hlásek: „Husááákůůů, Husááákůůů!“

Gustáv otevře oko. Zvenčí se znovu ozve: fuk, fuk, fuk... „Husááákůůů!“

„Co, je, co se děje? Kdo to je?“

„To jsem, já, Husáku, Sluničko.“

Husák jde k oknu, otevře ho a za oknem se na něho usmívá Sluničko.

„Co chceš, Sluničko?“

„Jen jsem ti chtělo říct, že i kdyby ses posral, stejně budu večer na Západě.“

(Pospíšilová 2003, s.56)

Jde Michael Jackson po Rudým náměstí. Najednou do něj vrazí nějaký Rus. Michael říká: „Co blázníš? Já jsem nejslavnější člověk na světě!“ A Rus povídá: „No né, soudruhu Lenine, nějak jsi nám zčernal!“

(Pospíšilová 2003, s.56)

Ptali se Němec, Rumuna a Čecha: „Jaký je váš názor na nedostatek zboží?“

Němec: „Co je to nedostatek?“ Rumun: „Co je to zboží?“ Čech: „Co je to názor?“

(Pospíšilová 2003, s.57)

Drobné folklorní žánry

Folklorní žánry, které uvádíme výše, nejsou jediné. Při terénním výzkumu se můžeme setkat i s dalšími ukázkami lidové slovesnosti, mezi které patří například hádanky, přísloví, pořekadla, nebo dokonce i filmové „hlášky“ či jiné populární výroky používané v jiném kontextu. To, kam je zařadíme, leckdy záleží na tom, jak se rozhodneme vlastní sbírku třídit - žánry se často překrývají a jejich hranice jsou neostré. Například hádanky se nejčastěji vyskytují v rámci dětského folklóru, stejně tak ale mohou nabývat podoby vtipu vyprávěného dospělými.

Ostatně právě tato proměnlivost a vzpírání se předem vymezeným kategoriím je jedním z důkazů toho, že je folklor i v současnosti živý a má se k světu.

Je to černý a klepe to na sklo, co je to?

Dítě v mikrovlnce.

(anekdota-hádanka z oblasti černého humoru, sběr z 90. let 20. století)

Kdo nekrađe, okrádá rodinu.

(populární pořekadlo z doby normalizace)

Baba nebo sníh...

(průpovídka ve smyslu „tak nebo tak, vždyť je to jedno“, která vznikla na českém internetu v diskuzi ke článku, který pojednával o traktoristovi, jenž přejel starou paní, a když se ho ptali, zda si toho nevěšiml, udal, že si myslel, že mu pod koly vrže sníh. Postupně se šíří i do ústního projevu.)

Literatura:

- Beneš, Bohuslav: *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990.
- Hayward, James: *Myths and Legends of the Second World War*. The History Press: Great Britain, 2009.
- Janeček, Petr: *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot, 2006.
- Janeček, Petr: *Černá sanitka: Druhá žeň. Pérák, ukradená ledvina a jiné pověsti*. Praha: Plot, 2007.
- Janeček, Petr: *Černá sanitka: Třikrát a dost. Mytologie pro 21. století*. Praha: Plot, 2008.
- Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum - Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2011.
- Nejedlý Jan: *Obraz války a protektorátu v písňových parodiích a lidovém humoru tehdy i dnes*. In: Malý, Ivan a kol.: *Společnost a kultura v českých zemích 1939-1949*. Praha: Národní muzeum, 2013, s. 302-310.
- Obrátil, Karel Jaromír: *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*. Praha a Litomyšl: Paseka, 1999.
- Ouředník, Patrik: *Klíč je ve výčepu - z folkloru WC*. Praha: Volvox Globator, 2000.
- Petráňová, Lydia: *Kam s nimi? Hesla a nápisy v ulicích v listopadu 1989*. *Český lid/Etnologický časopis* 96/(4), 2009, s. 421-444.
- Pospíšilová, Jana (ed.): *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 2003.
- Sirovátka, Oldřich: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 1998.
- Votruba, Adam: *Namažeme školu špekem. Současná folklorní poezie dětí*. Praha: Plot, 2009.
- Votruba, Adam: *Jak jsem sbíral pověsti a jiné pověsti*. Praha: Nákladem autora, 2013.
- Votruba, Adam - Horáková, Pavla - Kadlecová, Kateřina - Maxová, Pavla - Pleskotová, Kristýna: *Kecy v kleci. Současná folklorní poezie dětí*. Praha: Plot, 2010.

Tento materiál vznikl v rámci projektu „Dotkni se 20. století!“, který je financován z prostředků ESF a státního rozpočtu ČR.

www.dvacatestoleti.eu